

SYLWETKA LINGWISTYCZNA SYMEONA POŁOCKIEGO (1628–1680), HUMANISTY POGRANICZA POLSKO-RUSKIEGO

Tomasz Lisowski

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
ORCID: 0000-0001-6318-7421

Streszczenie. Symeon Połocki (1628–1680), humanista pogranicza rusko-polskiego, tworzył w języku polskim, łacińskim, ruskim i cerkiewnosłowiańskim. Jego multilingwizm wynika nie tyle z sąsiedowania na tym samym terenie dwu języków etnicznych – ruskiego i polskiego, ile ze współistnienia tam systemu wartości, których nośnikami są te języki – wartości kultury ortodoksyjnej oraz wartości kultury okcydentalnej. W tym sensie mówić można o multilingwizmie intelektualnym Symeona Połockiego. Polszczyzna utworów literackich ciągle nie doczekała się opisu lingwistycznego.

Słowa kluczowe: Symeon Połocki jako humanista, polszczyzna pogranicza rusko-polskiego w XVII wieku, multilingwizm, język jako nośnik wartości kultury, kultura okcydentalna, kultura ortodoksyjna

Postać XVII-wiecznego humanisty pogranicza polsko-ruskiego, jakim był hieromonach Symeon Połocki¹, jest raczej mało znana polonistom². Jego

¹ Ostatnio ukazało się studium B. Kozak, analizujące fenomen Symeona Połockiego jako humanisty wzrosłego na styku dwu kultur (B. Kozak, *Symeon z Połocka – człowiek pogranicza*, [w:] *Droga ku wzajemności*, red. S. Musijenko, Grodno 2002, s. 187–192).

² Sprzyjał temu fakt pomijania jego utworów literackich w antologiach czy opracowaniach historycznoliterackich okresu polskiego baroku – co podkreśla A. Romanowski (A. Romanowski, *Literatura polsko-rusko-rosyjska*, „Wielogłos. Pismo Wydziału Polonistyki UJ” 2016, 2 (28), s. 3–4). Ze względu na utrudniony dostęp do rękopisów utwory polskie Symeona publikowane były okazjonalnie, np. L.A. Jankowska, „*Winszowanie Roźdźstwa Chrystowa*” – *nieznany cykl poetyckich życzeń świątecznych Symeona Połockiego*, [w:] *Z kołędą przez wieki. Kołedy w Polsce i w krajach słowiańskich*, red. T. Budrewicz, S. Koziara, J. Okoń, Tarnów 1996, s. 445–457; L. A. Jankowska, B. Kozak, „*Wzgarda godności y czci pragnienie*” – *zapomniane „kazanie wymowne” z wczesnej poezji Samuela Piotrowskiego-Sitnianowicza – Symeona z Połocka*, „Barok” 1998, 5, 2 (10), s. 195–212; Symeon z Połocka, *Wiersze o Męce Pańskiej w cerkwi mowione (Rosyjskie Państwowe Archiwum Akt Dawnych, Moskwa, F. 381, Nr 1800)*, oprac. L.A. Jankowska, K. Szcześniak, [w:] *Czterechsetlecie unii brzeskiej. Zagadnienia języka religijnego*, red. Z. Leszczyński, Lublin 1998, s. 71–81; B. Kozak, *Akatysty polskie Symeona z Połocka*, „Acta Neophilologica” 2004, 9, s. 7–19. Ostatnio ukazała się edycja zbioru polskich

polszczyzna nie doczekała się jak dotąd analizy lingwistycznej. Jego dokonania literackie, jego wkład w kształtowanie się nowożytnej literatury rosyjskiej, a pośrednio jego wirtuozeria, z jaką się posługiwał językiem ruskim w jego odmianach dialektalnych czy językiem cerkiewno-ruskim, są natomiast dobrze rozpoznane i zanalizowane przez historyków literatur wschodniosłowiańskich³. Wielojęzyczność spuścizny po humaniście z Połocka rodzi pytanie o jej miejsce w historii literatur: polskiej, białoruskiej, ukraińskiej, rosyjskiej, o jej przynależność kulturową⁴.

Samuel (Samuil) Piotrowski-Sitnianowicz, znany historii jako Symeon Połocki, urodził się jako syn kupca w 1629 roku w Połocku, który wówczas pozostawał jeszcze w Wielkim Księstwie Litewskim, współtworzącym Rzeczypospolitą Obojga Narodów.

Otrzymał staranne wykształcenie. Studiował w najznamienitszych uczelniach kresowej Rzeczypospolitej – w Akademii Kijowsko-Mohylańskiej, a następnie w wileńskim Kolegium Jezuickim⁵.

W roku 1656 Symeon powrócił do Połocka, gdzie oficjalnie złożył śluby zakonne w rycie prawosławnym, przyjmując zakonne imię Symeon, i został nauczycielem tamtejszej szkoły brackiej. Zwrócić należy uwagę na fakt, iż w 1656 roku na mocy traktatu z Perejasławia Połock został włączony w granice państwa carów moskiewskich⁶. Źródła przekazują, że książki ze swojego księgozbioru podpisywał jako: *Ex libris Simeonis Piotrowskj Sitnianowicz hieromonachi Polocens.(is) Ord.(inis) S.(ancti) Bas.(ilii) M.(agni)*⁷, co

wierszy i pism, którą opracowała Barbara Kozak (Symeon z Połocka, *Pandecta seu Collectanea albo Zebranie scriptow rozmaitych y notatie. Wybór tekstów*, wstęp i komentarze B. Kozak, Olsztyn 2016).

³ Zagadnienie dysproporcji w dyskursie literaturoznawczym polskim a ukraińskim, białoruskim i rosyjskim, dotyczącym między innymi twórczości Symeona Połockiego, podejmuje w swoim artykule Andrzej Romanowski (A. Romanowski, op. cit.).

⁴ Ibidem, s. 2–6.

⁵ Ten fakt w biografii humanisty bywa podważany (E. Małek, *Symeon Połocki*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 46, Warszawa–Kraków 2009–2010, s. 235–237 (dalej dane biograficzne, jeśli nie zaznaczam inaczej, przytaczam za tym opracowaniem). Jednak – jak dowodzi Romuald Grzeškowiak (R. Grzeškowiak, *Wiersze na ryciny jako dominanta polskojęzycznej twórczości Symeona z Połocka*, cz. 1: *Od bajki o starcu, chłopcu i osle do osłej paraboli ludzkiego ciała*, „Pamiętnik Literacki” 108, 3, 2017, s. 185–185) na podstawie notatek studenckich Samuela, zawierających nazwiska wykładowców Akademii Wileńskiej, wnosić jednak można bezspornie, że w latach 1650–1653 był on studentem jezuickiej Akademii Wileńskiej. Co więcej, zapewne miał styczność z innymi kolegami jezuickimi (A. M. Панченко, Симеон Полоцкий, [w:] *Словарь книжников и книжности Древней Руси*, t. 3: XVII в., cz. 3, red. Д. М. Буланин, Санкт-Петербург 1998, s. 362).

⁶ E. Małek, op. cit.

⁷ *Simeon Polockij's Library. A Catalogue*, red. A. Hippisley, E. Luk'janova, Köln–Weimar–Wien 2005, s. 39, 49, 80 (przytaczam za: M. Korzo, *Внешняя традиция как источник*

może sugerować jego (wcześniejszą) przynależność do unickiego zakonu bazylianów⁸.

W roku 1664 Symeon w obawie o swoje bezpieczeństwo – Połock został przejęty przez wojska Rzeczypospolitej – wyjechał do Moskwy, gdzie osiadł na dworze cara Aleksego Michajłowicza. Niewykluczone, że hieromonach Połocki poza innymi obowiązkami, głównie związanymi z edukacją urzędników, zajmował się na carskim dworze także astrologią.

W roku 1667 został mianowany wychowawcą i nauczycielem dzieci cara Aleksego, między innymi Fiodora, przyszłego władcy Rosji, którego wszechstronnie wykształcił. Carewicz Fiodor posiadał znajomość języka polskiego, łaciny, czytał poezję zachodnią (w tym polską) i sam pisał wiersze.

Symeon Połocki zmarł w Moskwie w roku 1680⁹.

Humanista z Połocka znany jest także, jak już wspomniano, jako literat. Swoją twórczość poetycką rozpoczął, jak się zdaje, w roku 1648¹⁰. Początkowo w języku polskim, jako że został wykształcony i uformowany w duchu tradycji łacińsko-polskiej – integralną częścią programu nauczania w kolegium jezuickim były ćwiczenia w przekładach z łaciny na polski. Dzięki nim student zyskiwał biegłość w znajomości łaciny, ale także doskonalił swoją polszczyznę¹¹. W przypadku Samuela takie ćwiczenia doskonalily – jak można przypuszczać – biegłość w znajomości nie tylko łaciny, ale także polskiego, języka jednak nabytego, w którym właśnie powstawały jego pierwsze utwory. Polszczyzną, ale też łaciną posługiwał się Symeon także po roku 1664, kiedy osiadł w Moskwie¹². Tu także tworzył w języku cerkiewnosłowiańskim. Za najwybitniejsze jego dzieło w tym języku uznaje się poetycką parafrazę *Psalterza*, pt. *Псалтырь рифмотворная*. Zostało ono jako jedyne dokonanie literackie Symeona wydane drukiem za jego życia – w roku 1680. Podejmując śmiały zamiar poetyckiego przetransponowania dzieła odgrywającego tak doniosłą rolę w życiu religijnym, miał autor na celu dostarczenie użytkownikowi

вдохновения. К вопросу об авторстве киевских и моковских православных текстов XVII века. Два примера, „Studi Slavistici” 2009, 6, s. 73).

⁸ M. Korzo, loc. cit. Tę adnotację zwłaszcza w literaturoznawstwie rosyjskim interpretuje się jednak także inaczej – jest ona świadomym nawiązaniem Symeona do znanej mu, dzięki studiom kultury okcydentalnej, średniowiecznej zachodniej tradycji określania mnichów prawosławnych jako naśladowców ortodoksyjnej reguły św. Bazylego (Симеон Полоцкий [źródło internetowe:] https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%B8%D0%BC%D0%B5%D0%BE%D0%BD_%D0%9F%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D1%86%D0%BA%D0%B8%D0%B9, dostęp: 15.01.2020).

⁹ E. Małek, op. cit.

¹⁰ Na ten rok datowany jest *Akafist Naświętszej Pannie, wierszami przełożony w roku 1648*, który Samuel napisał wierszem sylabicznym (B. Kozak, *Akatysty polskie...*, s. 7–9).

¹¹ R. Grześkowiak, op. cit., s. 186–187.

¹² R. Łużny, *Akademia Kijowsko-Mohylańska a kultura polska*. „Przegląd Humanistyczny” 1984, 2, s. 65.

hymnów i modlitw psalterzowych w wersji nadającej się do śpiewania, co jak sam pisał, było ulubionym zajęciem jego współczesnych, którzy, nie mając odpowiednich tekstów rodzimych, „polubili słodkie i zgodne śpiewanie psalterza polskiego wierszem przełożonego”¹³. Wzorem dla Symeona Połockiego stał się *Psalterz Dawidów* Jana Kochanowskiego, który nie tylko podsunął mu ideę parafrazy poetyckiej tekstu religijnego, ale dostarczył także gotowych wzorców rytmiczno-wierszowych, zasugerował pewne ujęcia artystyczne. *Psalterz rymowany* Symeona Połockiego, pierwsza w dziejach literatury staroruskiej, a szerzej rosyjskiej, antologia poetycka, stał się dziełem, które ustaliło system wersyfikacji sylabicznej (dotąd nieznaną literaturze ruskiej) i zainicjowało rosyjską twórczość poetycką¹⁴.

Pozostałe swoje dokonania poetyckie Symeon Połocki zawarł w autorских antologiach (sporządzonych pod koniec życia). Nie zostały one jednak opublikowane drukiem. Są to *Pandecta seu Collectanea albo Zebranie scriptów rozmaitych i notacyje* – utwory pisane w języku polskim, oraz *Вертюпад многоцветный* (1678) i *Рифмологион* (1680) – w języku rosyjskim. Jest on także autorem kilku dramatów o charakterze moralizującym, przeznaczonych do wystawiania, na wzór kolegiów jezuickich, na scenach szkolnych w prawosławnych szkołach brackich¹⁵. Symeon Połocki był także kaznodzieją. Zachowały się dwa zbiory jego kazań: *Обед душевный* i *Вечеря душевная*. Zostały opublikowane drukiem już po jego śmierci w latach 1681 i 1683.

Pozostałe po Symeonie Połockim pisma każą nam myśleć o nim jako o człowieku multilingwalnym. Władał bowiem językiem ruskim oraz polszczyzną. Ten pierwszy w jego pismach zaświadczony jest z cechami dialektalnymi – białoruskimi, znajomość tej odmiany regionalnej wyniósł ze stron rodzinnych, małoruskimi (ukraińskimi), których nabył zapewne podczas studiów w Akademii Kijowsko-Mohylańskiej, oraz wielkoruskimi, moskiewskimi. Moskiewską odmianą ruszczyzny zapewne starał się posługiwać w komunikacji codziennej w okresie współpracy z dworem carskim. Jednak mówił nią z cudzoziemska i przez moskwiczán odbierany był jako obcy przybysz¹⁶.

Niektóre utwory Symeona Połockiego pisane są językiem stanowiącym stop polszczyzny i języka ruskiego z cechami białoruskimi i małoruskimi. Doskonałym tego przykładem jest język *Wierszy o Męce Pańskiej w cerkwi mówionych* (nie wcześniej niż rok 1648). Zaobserwować tu można obok cech białoruskich (akanie, niektóre formy fleksyjne), także cechy wyraźnie małoruskie, takie jak dyspalatalizacja spółgłosek przed samogłoskami *i* oraz *y*, ika-

¹³ Cyt. za: *Historia literatury rosyjskiej*, t. 1, red. M. Jakóbiec, Warszawa 1976, s. 141.

¹⁴ R. Łużny, *Psalterz rymowany Symeona Połockiego a Psalterz Dawidów Jana Kochanowskiego*, „Slavia Orientalis”, R. XV, 1966, nr 1, s. 14.

¹⁵ *Historia literatury rosyjskiej*, s. 168–171.

¹⁶ R. Łużny, op. cit., s. 58.

wizm. Rękopis ujawnia zabiegi Symeona zmierzające do rutenizacji języka, np. odejście od form z przegłosem polskim (*biały* > *bely*), zastępowanie polskiej głósłki zapisywanej jako *rz* głósłką *r* (*przemienilo* > *premienilo*)¹⁷. Jak piszą Krystyna Szcześniak i Ludmiła A. Jankowiak: „Poprawki dokonane w rękopisie przez samego autora świadczą zatem [...] o świadomym dążeniu do wprowadzania do utworu cech ukraińskich (niekiedy szerzej – wschodniosłowiańskich), na miejsce pierwotnie zapisanych – polskich. [...] Innymi słowy – jeżeli Symeon Połocki zmienia leksem, jego formę (fleksję, fonetykę), to zawsze zmiana ta idzie w kierunku norm wschodnich, a bliżej – ukraińskich”¹⁸.

To jednak nie wyczerpuje charakterystyki kompetencji językowej tego siedemnastowiecznego humanisty. Symeon Połocki bowiem znał i posługiwał się językami definiującymi w tamtym czasie dwa kręgi kulturowe – językiem łacińskim i językiem staro-cerkiewno-słowiańskim w jego ruskiej redakcji (cerkiewnosłowiańskim)¹⁹.

Językiem łacińskim posługiwał się równie swobodnie jak językiem polskim i językiem ruskim. Analiza jego listu do Teodosija Bajewskiego, duchownego kręgu Akademii Kijowsko-Mohylańskiej, poety tworzącego w języku łacińskim, z 1667 roku, napisanego językiem o cechach hybrydalnych polsko-łacińsko-ruskich, dowodzi, że Symeon biegle, na zaawansowanym poziomie retorycznym, się posługiwał tymi trzema językami²⁰.

Język cerkiewnosłowiański, który coraz bardziej różnił się od żywego codziennego języka Słowian wschodnich (tak zwanej *ruskiej mowy*), był wyznacznikiem religijnej tożsamości chrześcijan wschodnich na ziemiach Rzeczypospolitej²¹. Często przywołuje się język cerkiewnosłowiański w ponijnych polemikach religijnych katolicko-prawosławnych: „Obrona języka cerkiewnosłowiańskiego została potraktowana przez prawosławnych jako obrona samej istoty Cerkwi i ruskiej kultury narodowej” – jak pisze A. Naumow²². Na podstawie dokumentów pisanych ręką Symeona przypuszczać można, że choć teksty w języku cerkiewnosłowiańskim czytał on i rozumiał bez trudu, to długo nie posługiwał się tym językiem w piśmie –

¹⁷ K. Szcześniak, L.A. Jankowska, *Uwagi na temat języka Wierszy o Męce Pańskiej... Symeona Połockiego*, [w:] *Czterechsetlecie unii brzeskiej. Zagadnienia języka literackiego*, red. Z. Leszczyński, Lublin 1998, s. 49–50.

¹⁸ Ibidem, s. 54.

¹⁹ Cerkiewszczyzna, jaką posługiwał się Kościół wschodni na ziemiach Rzeczypospolitej, „łączyła w sobie cechy języka cyrylometodejskiego i późniejszych odmian bułgarskiej, serbskiej, kijowskiej, mołdawskiej, z czasem także moskiewskiej” – A. Naumow, *Domus divisa. Studia nad literaturą ruską w I Rzeczypospolitej*, Kraków 2002, s. 38.

²⁰ G. Brogi Bercoff, “Slavia” 1995, 64, 1–2, s. 13.

²¹ A. Naumow, op. cit., s. 38.

²² Ibidem, s. 39.

redagowane przezeń w latach 1666–1667 protokoły moskiewskich synodów Kościoła prawosławnego zapisywane są alfabetem łacińskim w języku cerkiewnosłowiańskim z licznymi wtrętami polskimi²³. Istnieją przesłanki, by twierdzić, że Symeon uczył się języka staro-cerkiewno-słowiańskiego tak jak języka obcego, w sposób systematyczny, poznając reguły gramatyczne. W tym procesie przyswajania cerkiewnosłowiańszczyzny Symeon mógł pośilkować się doświadczeniem zdobytym podczas opanowywania nauki łaciny, metodycznie nauczanej w kolegiach jezuickich²⁴. Mimo że był mnichem, hierarchą Kościoła prawosławnego i kaznodzieją, raczej nie znał greki – jego współcześni pisali o nim: „греческаго же писанія ничтоже знаяше”²⁵.

Oto przykłady jego tekstów zredagowanych we wspomnianych językach:

1. Język polski (ze zbioru *Pandecta seu Collectanea* albo *Zebranie scriptow rozmaitych i notatie* – 1648–1658):

Trudno wszystkim wygodzić

Starzec i malec w drogę się puścili,
 W którą dla folgi osła sposobili.
 Starzec młodemu godząc pacholęciu,
 Dał wprzody siedzieć, sam szedł przy bydłęciu.
 Ale spotkawszy ludzie mu nałajają:
 „Zepchni młodego, a sam wsiądź”, – wołają.
 Wsiadł starzec, dziecię puściwszy przed sobą,
 Ale się spotkał z niektórą osobą,
 Która zawoła: „Wej, starca głupiego –
 Sam duży jedzie, trzodzi niedużego”.
 Potym obadwy piesze iść zmyślili,
 Natrafią ludzi jadących w tej chwili,
 Ktorzy ich sprawie wielce się dziwiąją:
 „Głupcy, – rzkać, – osła mają, a wędrują”.
 „Coż czynić, – mówią, – obadwaj nań wsiędziem,
 A zawołania takiego pozbędziem”.
 Ale im jeszcze bardziej nałajano,
 Gdy tak siedzących na osle spotkano.
 „Ostatnia rada, osła poniesiemy,
 A zawsze tako nagany ujdziemy”.
 Toż szalonymi być ich rozumieli,
 Że osła nieśli, którym jechać mieli,

²³ M. Korzo, op. cit., 73.

²⁴ Jest to opinia Borysa Uspienskiego, którą przytaczają L.A. Jankowska i K. Szczyńskiak (L.A. Jankowska, K. Szczyńskiak, *Właściwości językowo-stylistyczne wczesnej poezji Symeona z Polocka (deklamacja Wiersze o Męce Pańskiej w cerkwi mowione)*, [w:] *Czterechsetlecie unii brzeskiej. Zagadnienia języka religijnego*, red. Z. Leszczyński, Lublin 1998, s. 68–69).

²⁵ Cyt. za: ibidem, s. 72.

Wierźże, iż wszystkim nie może wygodzić,
Komu przydało na świat się urodzić!²⁶

2. Język ruski z cechami białoruskimi i polskimi (panegiryk powitalny dla cara Aleksego, który przybył do Połocka w 1656 roku):

Winszowanie wzięcia Derpta

Преславный звытяжцо, который з милости
К Богу опустились царские вчестности.
Добылись меча, бы овец преспералесь
Христови и в небо оным пути сказалесь.
Не земля мнозства прагнеш, леч Христовой хвалы,
Небесныи кгдахи бы се наполняли
Твоими слугами, бысь потом за ними
Поспешылись яко цар к небесной краине.
Яко слонце звыкло по звездах сияти
И яко монарху свым последовати,
Але на прох венец прими лауровы,
А затым небесный будет ти готовый²⁷.

3. Język ruski z cechami wielkoruskimi, moskiewskimi (ze zbioru *Вертоград многоцветный*, 1678):

Частость

Не сила капли камень пробивает,
но яко часто на того падает;
Тако читай часто научится,
аще и не остр умом си родится²⁸.

4. Język cerkiewnosłowiański (*Псалтырь рифмотворная*, 1680):

Блажень муж, иже во злых совѣтъ не вхождаше,
ниже на пути грѣшных челоуѣк стояше,
Ниже на сѣдалищех восхоте сѣдѣти
тех, иже не желаютъ блага разумѣти,

²⁶ Cyt. za: R. Łuźny, *Pisarze kręgu Akademii Kijowsko-Mohylańskiej a literatura polska. Z dziejów związków kulturalnych polsko-wschodniosłowiańskich w XVII–XVIII w.*, Kraków 1966, s. 149.

²⁷ S. Połocki, *Winszowanie wzięcia Derpta* [źródło internetowe:] http://az.lib.ru/p/polockij_s/text_1678_poe.shtml, dostęp: 15.01.2020.

²⁸ S. Połockij, *Vertograd mnogocvetnyj*, t. 3: *Prav nikto že – Epitaftion Simeonu*, oprac. A. Hippisley, L. I. Sazonova, Köln–Weimar–Wien 2000, s. 386.

Но в законъ господни волю полагаетъ,
 тому днемъ и ношью себѣ поучаетъ.
 Будеть бо яко древо при водахъ саждѣнно,
 еже дасть во время си плодъ свой неизмѣнно.
 Листъ его не отпадетъ и все еже дѣветъ,
 по желанию сердца онаго успѣветъ.
 Не тако нечестивый, ибо исчезаетъ
 яко прахъ, его же вѣтръ съ земли развѣваетъ.
 Тѣмъ же нечестивии не имуть востати
 на судъ, ниже грѣшницы в совѣтъ правыхъ стати,
 Вѣсть бо господь путь правы, тыя защищаетъ,
 Путь паки нечестивыхъ в конецъ погубляетъ²⁹.

5. Łacina (*Wiersz na szczęśliwy powrót Cara Jegomości spod Rygi*):

Salve, spes Rossiae, salve fortissime victor!
 Alexi, salve, fama super aethera nota
 Quem zelus traccit fidei vibrare mucrone
 Et spreta vita belli sufferre pericla.
 Haud tibi sunt ferrae finis, sed commoda Christi
 Id lucro ducis, comples quod caelum animales.
 Errantes agnos in Christi pellis ovile
 Faucibus accipines Hydrae aeternum moribundis,
 Procuras caelus prodromos vnturos et ipse
 Sol veluti stellas post ea, post agmina, triumphos,
 Ast numeratos praebens faelix trophea triumphos,
 Post nitidis stellis super astra corollas³⁰.

Mową dzieciństwa i dorastania Samuela Piotrowskiego-Sitnianowicza był dialekt starobiałoruski okolic Połocka, genetycznie wschodniosłowiański, jednak nawiązujący do polszczyzny niektórymi cechami systemowymi, ale zwłaszcza leksykalnie, czego dobrą ilustracją jest przytoczony tu fragment 2. Samuel zetknął się z językiem polskim już zapewne w rodzinnym Połocku, obcował z nim w jego formie mówionej i pisanej na pewno podczas studiów w Kijowie. Piotr Mohyła, przełożony Akademii, pisał: „Rusi słuszna rzecz dla nabożeństwa po graecku, i po słowieńsku uczyć się, ale dla polityki nie dosyć na tym, ale trzeba im do polszczyzny i po łacinie umieć”³¹. Kijów był też w pierwszej połowie XVII wieku prężnym ośrodkiem wydawniczym książ-

²⁹ S. Połocki, *Псалтырь рифмовторная*, [źródło internetowe:] <https://ksana-k.ru/?p=1686>, dostęp: 15.01.2020.

³⁰ S. Połocki, *Wiersz na szczęśliwy powrót Cara Jegomości spod Rygi*, [źródło internetowe:] http://az.lib.ru/p/polockij_s/text_1678_poe.shtml, dostęp: 15.01.2020.

³¹ Cyt. za. A. Naumow, op. cit., s. 47–48.

ki w języku polskim³². Swoją polszczyzną literacką, jak już wspominaliśmy, Samuel mógł doskonalić także w jezuickim kolegium wileńskim. Wilno ponadto było miastem, w którym na co dzień był możliwy kontakt z polszczyzną mówioną.

Na podstawie dokumentów, będących tekstami o walorach artystycznych, trudno ocenić stopień biegłości Symeona w posługiwaniu się polszczyzną mówioną, potoczną. Jeśli chodzi o cechy fonetyczne polszczyzny Symeona, to bez wnikliwej analizy oryginalnych autorskich rękopisów trudno o nich wyrokować. Natomiast pewne jest, że był on uważnym i rozważnym czytelnikiem literatury polskiej, zwłaszcza zaś dzieł Jana Kochanowskiego. W swojej autorskiej przedmowie do *Psalterza rymowanego* tak pisał:

Widziałem również księgi drukowane *Psalterz* wierszowany zawierające, pisane w dialekcie polskim, naszemu językowi słowiańskiemu bliskim, które były w użyciu nie tylko w krajach polskich, lecz również w stołecznym grodzie Moskiewie. Pragnąłem, aby w naszych krajach rosyjskich znalazły się podobne, pisane w naszym słowiańskim języku³³.

Wypowiedź ta, po pierwsze, *expressis verbis* dowodzi, że Symeon oceniał polszczyzną, konfrontując ją z własną kompetencją językową Rusina z Rusi Białej, jako język pobratymczy, a więc systemowo i leksykalnie niewiele odbiegający od ruskiego, po drugie, pozwala nam się domyślać, że biegłość w pisaniu po polsku połocki humanista zawdzięcza własnym studiom nad literaturą polską, a nad poezją Jana Kochanowskiego w szczególności.

O tym, że Symeon Połocki odznaczał się wrażliwością filologa, przekonuje także jego wiersz ze zbioru *Рифмологіон* (1680). Wprawdzie nie odnosi się do języka polskiego, ale świadczy o dużej ogólnej świadomości językowej swego autora:

Писах в начале по языку тому,
Иже свойственный бе моему дому.
Таже увидев многу пользу быти
Славенску ся чистому учити.

³² O czym świadczą edycje między innymi prawosławnych pism religijnych redagowanych po polsku, a wydawanych w Kijowie, jak np. polskojęzyczna edycja prawosławnego *Pateryku Kijowsko-Pieczerskiego*, zredagowanego po polsku przez Sylwestra Kossowa, wydana w roku 1635 (A. Romanowski, op. cit., s. 7). O polszczyźnie tych druków pisała J. Klimek-Grądzka (J. Klimek-Grądzka, *Formy aorystyczne w XVII-wiecznych polonikach kijowskich*. „Roczniki Humanistyczne” 2010, 58, 6, s. 28–40; eadem, *Konstrukcja accusativus cum infinitivo w XVII-wiecznych polonikach kijowskich*, [w:] *Problemy językoznawstwa współczesnego i historycznego*, red. J. Sławek, Poznań 2010; eadem, *Uwagi o składni „Paterykonu” Sylwestra Kossowa (1635)*. „Roczniki Humanistyczne” 2012, 60, 6, s. 43–56).

³³ Cyt. za: *Historia literatury rosyjskiej*, s. 141.

Взях граммадику, прилежох читати,
Бог же удобно даде ю ми знати³⁴.

Рифмологион zawiera wiersze panegiryczne pisane już w okresie moskiewskim, głównie na cześć cara Aleksego, bądź związane z różnymi okazjami życia dworskiego (urodziny i imieniny członków domu panującego, gratulacje świąteczne, treny żałobne)³⁵. Hieromonach Połocki jest świadom tego, że prestiż mowy wyniesionej z domu jest niewystarczający, by pisać o dokonaniach cara bądź o zdarzeniach dotyczących jego rodziny. Jeśli taką interpretację słów Symeona przyjąć za uzasadnioną, wiersz ten antycypowałby powstałą około sto lat później normatywną teorię trzech stylów (wysokiego, średniego i niskiego), sformułowaną dla języka rosyjskiego przez Michaiła Łomonosowa³⁶, która *de facto* dała podwaliny pod wyodrębnianie się rosyjskiego języka literackiego.

Wprawdzie w okresie moskiewskim Symeon nie tworzy już poezji w języku polskim, jednak nie odżegnuje się od polszczyzny. Jest jej jednym z głównych propagatorów w ówczesnej Moskwie. Warto przypomnieć, że język polski na Rusi Moskiewskiej w XVII wieku, a zwłaszcza za panowania cara Aleksego Michajłowicza był językiem medium, dzięki któremu do Rosji napływały idee cywilizacji zachodniej, która już zasymilowała ferment intelektualny wywołany humanizmem i reformacją. Działalność Symeona Połockiego na dworze carskim przypada na okres apogeum zainteresowań kulturą, literaturą, a zwłaszcza językiem polskim. Można wskazać trzy główne tego przyczyny: po pierwsze, przyłączenie do Rosji części ziem białoruskich i ukraińskich (z Kijowem), a więc tych terenów, na których już dużo wcześniej zaznaczało się silne oddziaływanie polszczyzny; po drugie, działalność w Moskwie grupy intelektualistów wykształconych w Akademii Kijowsko-Mohylańskiej, silnie związanych przez pochodzenie, wykształcenie, język z kulturą polską, mających wpływ na szkolnictwo, piśmiennictwo, Cerkiew (m. in. Stefan Jaworski, Dmitrij Tuptało, czyli św. Dmitrij Rostowski, Fieofan Prokopowicz, Ławrientij Gorka); po trzecie, wykształcenie się w Moskwie środowiska arystokracji związanej z dworem carskim, które przejawiało swego rodzaju orientację okcydentalną o obliczu polonofilskim (Fiodor Rtiszczew, Bogdan Chitrowo, Artamon Matwiejew)³⁷. Znajomość języka polskiego w kręgach związanych z dworem była w tamtym czasie na tyle powszechna, że biskup czernihowski Łazar Baranowicz, pisarz ukraiński, uznał za stosow-

³⁴ S. Połocki, *Рифмологион*, [źródło internetowe:] <https://www.adu.by/be/home-be/naviny/kultura/2683-simyaon-polatski-yak-pedagog-i-pismennik-dlya-dzyatsej.htm>, dostęp: 15.01.2020.

³⁵ *Historia literatury rosyjskiej*, s. 169.

³⁶ М.В. Ломоносов, *Предисловие о пользе книг церковных в российском языке*, [źródło internetowe:] <http://feb-web.ru/feb/lomonos/texts/lo0/lo7-5852.htm>; dostęp: 15.01.2020.

³⁷ *Historia literatury rosyjskiej*, s. 138–139.

ne zadedykować w 1672 roku dwa swoje dzieła wydane po polsku synom cara Aleksego. Tak pisał w liście do cara:

Wydałem je językiem lackim, ponieważ wiadomym mi było, że carewicz Fiodor Aleksiejewicz czyta księgi nie tylko w naszym języku rodzimym, ale i po lacku [...]. Carewiczowi Iwanowi Aleksiejewiczowi dedykowałem książkę w lackim języku, wiem bowiem, iż również członkowie Rady Waszej Carskiej Mości, nie gardząc tym językiem, czytają z wielką przyjemnością księgi i historie lackie³⁸.

Język polski był dla Symeona narzędziem transferu nie tylko kultury polskiej, ale także szerzej – kultury łacińskiej, okcydentalnej w jej wymiarze humanistycznym, nie zaś wyznaniowym (katolickim). Przed swoją śmiercią przygotował projekt utworzenia w Moskwie pierwszej uczelni o charakterze uniwersyteckim – Akademii Słowiańsko-Grecko-Łacińskiej. W jej programie kilkakrotnie została podkreślona konieczność uznania w praktyce szkoły uprzywilejowanego miejsca dla języka polskiego, który należałoby traktować na równi z greką i łaciną. Jeśli wziąć pod uwagę zasadę, że uczelnia miała stać na straży tradycji prawosławno-greckiej, to rola, jaką miały tam odgrywać polszczyzna i łacina, sprowadza się do funkcji informacyjnej, kulturowej, nie zaś ideologicznej, religijnej.

Uwagi tu poczynione uprawniają do stwierdzeń natury ogólniejszej. Samuel-Symeon urodził się i wzrastał w Połocku na Białej Rusi, gdzie polszczyzna niekoniecznie była środkiem codziennej komunikacji ludności tam zamieszkującej. Była jednak nośnikiem idei wpływających na przebudowę mentalności Rusinów. Dla samego Samuela-Symeona za sprawą jego indywidualnej wrażliwości na wartości humanizmu czy też jego zainteresowania, polaryzującą się już wówczas wskutek reformacji kulturą Zachodu, polszczyzna była językiem wysokoprestiżowym, w tym sensie, że pozwalała rozumieć zasady rządzące cywilizacją Zachodu, cywilizacją do pewnego stopnia egzotyczną dla Rusina z Połocka, ale zapewne poznawczo atrakcyjną.

Z przytaczanych tu wypowiedzi metajęzykowych Symeona wnioskować można, że jako wrażliwy filolog, wykazujący dużą świadomość językową, nie myślał on o polszczyźnie jako o języku systemowo czy leksykalnie obcym. Wręcz przeciwnie, dostrzegał w niej język pokrewny jego ruszczyźnie. Jako wierny (a potem też hierarcha) Kościoła wschodniego podczas nabożeństw obcował z cerkiewną słowiańszczyzną, którą powszechnie w tamtym czasie, a nawet później, o czym świadczy teoria trzech stylów Michaiła Łomonosowa, traktowano jako język tożsamy z ruszczyzną codzienną, tyle że stylistycznie podniosłą, na co miały wpływ archaiczne formy gramatyczne oraz częściowo niecodzienna leksyka, a przede wszystkim jej funkcja jako języka

³⁸ Cyt. za: *ibidem*, s. 139.

kościelnego (i urzędowego). Snując analogię, Symeon mógł traktować polszczyznę, zwłaszcza w jej postaci pisanej, książkowej, nie tyle jako odrębny język, ile jako odmianę języka słowiańskiego przekazującą treści, które nie były wyrażane językiem cerkiewnosłowiańskim czy codzienną ruszczyzną.

Samuel-Symeon, student Akademii Kijowsko-Mohylańskiej i wileńskiego Kolegium Jezuickiego, język polski nabywał / przyswajał w sposób naturalny, obcując na co dzień z jej użytkownikami, ale także, a może przede wszystkim poprzez indywidualną filologiczną lekturę piśmiennictwa i dzieł literatury polskiej, zwłaszcza poezji Jana Kochanowskiego. Dostrzegana przezeń bliskość dwu języków pozwalała mu przenieść na grunt ruski rozwiązanie z zakresu organizacji artystycznej wiersza, jakim był polski wersyfikacyjny system sylabiczny.

W obu uczelniach Symeon zaznajamiał się z łaciną, językiem kultury okcydentalnej. Humanizm Symeona ukształtował się więc za sprawą języków – polskiego i łacińskiego. Status łaciny w XVII-wiecznej Polsce jako języka wykształconej warstwy społeczeństwa, drugiego języka szlachty, pozwalało Rusinowi z Połocka widzieć w niej raczej narzędzie służące poznawaniu i rozumieniu cywilizacji Zachodu aniżeli język nieortodoksyjnego Kościoła rzymskiego. Takie pojmowanie roli polszczyzny i łaciny znalazło potwierdzenie w zredagowanym przez Symeona projekcie moskiewskiej Akademii Słowiańsko-Grecko-Łacińskiej.

Multilingwizm rusko-cerkiewnosłowiański – polsko-łaciński Symeona Połockiego można zatem określić jako wynikający nie tyle z sąsiedowania na tym samym terenie dwu języków etnicznych – ruskiego i polskiego, ile ze współistnienia na tym samym terenie dwu paradygmatów kulturowych, których nośnikami są te języki: język ruski z kontekstami cerkiewnosłowiańskimi w tle jako nośnik wartości kultury ortodoksyjnej oraz język polski z kontekstami łacińskimi w tle jako nośnik wartości kultury okcydentalnej. W tym sensie mówić możemy o multilingwizmie intelektualnym Symeona Połockiego.

Symeon Połocki, humanista pogranicza rusko-polskiego, jak się zdaje, był przekonany o tym, że by odczytać świat ujmowany jako księga napisana przez Stwórcę, trzeba zadać sobie trud odczytania i zrozumienia słowa, które ją wypełnia:

Мир сей преукрашенный – книга есть велика,
еже словом написа всяческих владыка³⁹.

³⁹ Сут. за: *История русской литературы XI–XVII веков*, ред. Д. С. Лихачев, Москва 1985, s. 387.

BIBLIOGRAFIA

- Broggi Bercoff Giovanna. 1995. *Plurilinguism in Eastern Slavic Culture of the 17th Century. The Case of Simeon Polockij*. "Slavia" 64, 1–2: 3–14.
- Grześkowiak Radosław. 2017. *Wiersze na ryciny jako dominanta polskojęzycznej twórczości Symeona z Połocka*. Cz. 1: *Od bajki o starcu, chłopcu i ośle do oślej paraboli ludzkiego ciała*. „Pamiętnik Literacki” t. 108, z. 3: 185–216.
- Historia literatury rosyjskiej*. 1976 t. 1. Red. Jakóbiec M. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Istoriâ russkoj literatury XI–XVII vekov*. 1985. Red. Lihačev D. S. Moskva: Prosvešenie [История русской литературы XI–XVII веков. Лихачев Д. С. Москва: Просвещение].
- Jankowska Ludmiła A. 1966. „*Winszowanie Roźdźstwa Chrystowa*” – nieznanymi cykl poetyckich życzeń świątecznych Symeona Połockiego. W: *Z kołędą przez wieki. Kołеды w Polsce i w krajach słowiańskich*. Red. Budrewicz T., Koziara S., Okoń J. Tarnów: Wydawnictwo Diecezji Tarnowskiej Biblos, Wyższa Szkoła Pedagogiczna (Kraków): 445–457.
- Jankowska Ludmiła A., Kozak Barbara. 1998. „*Wzgarda godności y czci pragnienie*” – zapomniane „kazanie wymowne” z wczesnej poezji Samuela Piotrowskiego-Sitnianowicza – Symeona z Połocka. „Barok” t. 5, z. 2 (10): 195–212.
- Jankowska Ludmiła A., Szczyński Krystyna. 1998. *Właściwości językowo-stylistyczne wczesnej poezji Symeona z Połocka (deklamacja Wiersze o Męce Pańskiej w cerkwi mowione)* W: *Czterechsetlecie unii brzeskiej. Zagadnienia języka religijnego*. Red. Leszczyński Z. Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego: 61–70.
- Klimek-Grądzka Jolanta. 2010. *Formy aorystyczne w XVII-wiecznych polonikach kijowskich*. „Roczniki Humanistyczne” t. 58, 6: 28–40.
- Klimek-Grądzka Jolanta. 2010. *Konstrukcja accusativus cum infinitivo w XVII-wiecznych polonikach kijowskich*. W: *Problemy językoznawstwa współczesnego i historycznego*. Red. Sławek J. Poznań: Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk: 36–49.
- Klimek-Grądzka Jolanta. 2012. *Uwagi o składni „Paterykonu” Sylwestra Kossowa (1635)*. „Roczniki Humanistyczne” t. 60, z. 6: 43–56.
- Korzo Margarita. 2009. *Vnešnáâ tradiciâ kak istočnik vdohoveniâ. K voprosu ob avtorstve kievskih i mokovskih pravoslavnyh tekstov XVII veka. Dva primera*. „Studi Slavistici” t. 6: 59–84. [Корзо Маргарита. 2009. *Внешняя традиция как источник вдохновения. К вопросу об авторстве киевских и моковских православных текстов XVII века. Два примера*].
- Kozak Barbara. 2002. *Symeon z Połocka – człowiek pogranicza*. W: *Droga ku wzajemności*. Red. Musijenko S. Grodno: GAUPP: 187–192.
- Kozak Barbara. 2004. *Akaŭstysy polskie Symeona z Połocka*. „Acta Neophilologica” t. 9: 7–19.
- Lomonosov Mihail. *Predislovie o pol'ze knig cerkovnyh v rossijskom ŗzyke*. [Ломоносов Михаил Предисловие о пользе книг церковных в российском языке]. W: <http://feb-web.ru/feb/lomonos/texts/lo0/lo7-5852.htm>. [Dostęp: 15.01.2020].
- Łuźny Ryszard. 1966. *Psalterz rytmowany Symeona Połockiego a Psalterz Dawidów Jana Kochanowskiego*. „Slavia Orientalis” t. 25, z. 1: 3–27.
- Łuźny Ryszard. 1966. *Pisarze kręgu Akademii Kijowsko-Mohylańskiej a literatura polska. Z dziejów związków kulturalnych polsko-wschodniosłowiańskich w XVII–XVIII w.* Kraków: Uniwersytet Jagielloński.

- Łużny Ryszard. 1984. *Akademia Kijowsko-Mohylańska a kultura polska*. „Przegląd Humanistyczny” t. 2: 55–67.
- Małek Ewa. 2009–2010. *Symeon Połocki*. W: *Polski słownik biograficzny* t. 46. Red. Romanowski A. Warszawa–Kraków: IHA PAN–FNP: 235–237.
- Naumow Aleksander. 2002. *Domus divisa. Studia nad literaturą ruską w I Rzeczypospolitej*. Kraków: Collegium Columbinum.
- Pančenko Aleksandr. 1998. *Symeon Połockij*. W: *Slovar' knižnikov i knižnosti Drevnej Rusi*. T. 3: XVII v. Red. Bulanin D. M. Sankt-Peterburg: Nauka [Панченко Александр. 1998. *Симеон Полоцкий*. В: *Словарь книжников и книжности Древней Руси* т. 3: XVII ред. Буланин Д. М. Санкт-Петербург: Наука].
- Romanowski Andrzej. 2016. *Literatura polsko-rusko-rosyjska*. „Wielogłos. Pismo Wydziału Polonistyki UJ” t. 2 (28): 1–26.
- Symeon Połockij. 2000. *Vertograd mnogocvėtnyj*. T. 3: *Prav niko že – Epitaftion Symeonu*. Opr. Hippisley A., Sazonova L. I. Köln–Weimar–Wien: Böhlau Verlag.
- Symeon Połockij's Library. A Catalogue*. 2005. Red. Hippisley A., Luk'janova E. Köln–Weimar–Wien: Böhlau Verlag.
- Symeon Połockij* [Симеон Полоцкий]. W: https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%B8%D0%BC%D0%B5%D0%BE%D0%BD_%D0%9F%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D1%86%D0%BA%D0%B8%D0%B9. [Dostęp: 15.01.2020].
- Symeon z Połocka. 1998. *Wiersze o Męce Pańskiej w cerkwi towione (Rosyjskie Państwo Archiwum Akt Dawnych, Moskwa, F. 381, Nr 1800)*, oprac. L. A. Jankowska, K. Szcześniak. W: *Czterechsetlecie unii brzeskiej. Zagadnienia języka religijnego*. Red. Leszczyński Z. Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego: 71–81.
- Symeon z Połocka. 2016. *Pandecta seu Collectanea albo Zebranie scriptow rozmaitych y notatie*. Wybór tekstów, wstęp i komentarze Kozak B. Olsztyn: Instytut Słowiańszczyzny Wschodniej UWM.
- Symeon z Połocka, *Winszowanie wzięcia Derpta*. W: http://az.lib.ru/p/polockij_s/text_1678_poe.shtml. [Dostęp: 15.01.2020].
- Symeon z Połocka, *Psaltyr' rifmotvornaâ [Псалтырь рифмотворная]*. W: <https://ksana-k.ru/?p=1686>. [Dostęp: 15.01.2020].
- Symeon z Połocka, *Wiersz na szczęśliwy powrót Cara Jegomości spod Rygi*. W: http://az.lib.ru/p/polockij_s/text_1678_poe.shtml. [Dostęp: 15.01.2020].
- Symeon z Połocka, *Rifmologion [Рифмологіон]*. W: <https://www.adu.by/be/home-be/naviny/kultura/2683-simyaon-polatski-yak-pedagog-i-pismennik-dlya-dzyatsej.htm>. [Dostęp: 15.01.2020].
- Szcześniak Krystyna, Jankowska Ludmiła A. 1998. *Uwagi na temat języka Wierszy o Męce Pańskiej... Symeona Połockiego*. W: *Czterechsetlecie unii brzeskiej. Zagadnienia języka literackiego*. Red. Leszczyński Z. Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego: 49–60.

A LINGUISTIC SILHOUETTE OF SIMEON POŁOCKIJ (1628–1680),
A HUMANIST FROM THE RUTHENIAN – POLISH BORDENLAND

Summary. Symeon Połockij (1628–1680), a humanist from the Ruthenian – Polish bordenland, created his literary works in the Polish, Latin, Ruthenian and Church Slavonic languages. His plurilinguism results not from the fact that two ethnic languages (Ruthenian and Polish) neighboured on the same area, but from the fact that two value systems – or-

thodox and occidental ones coexisted on the same area. The two languages were carriers of the values. In this sense the Simeon Polockij's plurilinguism can be said as being of an intellectual nature. The Polish language of Simeon Polockij's literary works have not been linguistically analyzed yet.

Key words: Simeon Polockij as a humanist, the Polish language of the Ruthenian – Polish bordenland in 17th century, plurilinguism, language as a value carrier, occidental culture, orthodox culture

МОВНИЙ ПРОФІЛЬ СИМЕОНА ПОЛОЦЬКОГО (1628–1680) – ГУМАНІСТА ПОЛЬСЬКО-РУСЬКОГО ПОГРАНИЧЧЯ

Анотація. Симеон Полоцький (1628–1680), гуманіст польсько-руського пограниччя, творив українською, польською, латинською, руською та церковнослов'янською мовами. Його мультилінгвізм пов'язаний не стільки із сусідством на спільній території двох етнічних мов – руської та польської, скільки зі співіснуванням на тій же території системи цінностей, носіями яких є ці мови: цінностей ортодоксальної та окцидентальної культур. У цьому сенсі можна говорити про інтелектуальний мультилінгвізм Симеона Полоцького. Польська мова його літературних творів досі не дочекалася лінгвістичного дослідження.

Ключові слова: Симеон Полоцький як гуманіст, польська мова польсько-українського пограниччя в XVII ст., мультилінгвізм, мова як носій культурних цінностей окцидентальна культура, ортодоксальна культура.

